

Marcin Wątor

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

mwatormarcin@gmail.com

Daria Kucyper

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

dariakucyper@gmail.com

Analiza komparatystyczna przestępstwa lichwy na gruncie prawa polskiego i amerykańskiego

Comparative Analysis of the Usury on the Ground of Polish and American Law

STRESZCZENIE

Umowy noszące znamiona lichwy stanowią przedmiot zainteresowania zarówno polskiego, jak i amerykańskiego prawa karnego. Z uwagi na różnicowanie tych systemów prawnych zainteresowanie to obejmuje różne aspekty. Zasadniczym celem artykułu jest zbadanie polskiego i amerykańskiego ustawodawstwa oraz wyodrębnienie takich założeń z systemu prawa karnego Stanów Zjednoczonych, jakie mogłyby zostać z powodzeniem recypowane na grunt polskiego prawa karnego.

Słowa kluczowe: lichwa; Polska; Stany Zjednoczone

WSTĘP

Słabsza pozycja finansowa pożyczkobiorcy może spowodować, że pożyczkodawca doprowadzi do zawarcia w umowie wielu niekorzystnych dla tego pierwszego zastrzeżeń. Klasycznym, choć nie jedynym, przykładem takiego zastrzeżenia są odsetki, których wartość dodana do wartości świadczenia podstawowego w rażąco wysokim stopniu przewyższa wartość świadczenia pożyczkodawcy. Zastrzeżenie tego typu nazywane jest potocznie lichwą i już od czasów średniowiecznych było potępiane i zwalczane, w szczególności przez Kościół katolicki¹.

¹ S. Ewertowski, *Lichwa, potępiana forma chciwości*, „Studia Elbląskie” 2012, nr 13, http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Studia_Elblaskie/Studia_Elblaskie-r2012-t13/Studia_Elblaskie-r2012-t13-s363-380/Studia_Elblaskie-r2012-t13-s363-380.pdf [dostęp: 25.03.2017], s. 373.

Przechodząc do krótkiej charakterystyki lichwy i jej postrzegania, należy wskazać, że jedną z jej cech charakterystycznych jest powszechne wiązanie jej z kredytem i innymi formami zaciągania zobowiązań o charakterze pieniężnym. Społeczne przeświadczenie o tym, że lichwa wiąże się wyłącznie z umowami o charakterze kredytowym, spowodowane jest tym, że pieniądź oraz kredyt stanowią fundament życia gospodarczego, w związku z czym w przypadku zawierania tego typu umów najłatwiej jest się spotkać z lichwą. Jednak trzeba zauważyć, że występowanie tego zjawiska nie jest związane tylko i wyłącznie z pieniądzem i kredytem, lecz może się wiązać z każdą umową dwustronnie zobowiązującą. Zatem lichwa może dotyczyć zarówno świadczenia o charakterze pieniężnym, jak i świadczenia usług lub towarów².

Ustawodawstwa różnych krajów, a w szczególności Polski i Stanów Zjednoczonych, traktują lichwę jako zjawisko niepożądane. Przepięstwo tego typu wpisuje się powszechnie w problematykę tzw. przestępstw białych kołnierzyków³. Większość światowych leksykonów i encyklopedii oraz opracowań określa lichwę jako czyn zabroniony bądź proceder podlegający odpowiedzialności na gruncie prawa karnego lub prawa cywilnego⁴. W szczególności podkreślana jest niedopuszczalność przekraczania odsetek ustawowych (lub zwyczajowych) oraz zakaz wykorzystywania przymusowego położenia kontrahenta przez osobę, która chce z nim zawrzeć umowę dwustronnie zobowiązującą⁵. Dla przykładu w *The Encyclopedia Americana* odnajdziemy następującą definicję lichwy (*usury*), która występuje na gruncie ustawodawstwa Stanów Zjednoczonych: „[...] lichwa w sensie prawnym definiowana jest jako nielegalny zysk, żądany przez pożyczkodawcę od pożyczonych pieniędzy lub innej własności”⁶. Trzeba przy tym zaznaczyć, że w Stanach Zjednoczonych nie ma jednolitej ustawowej definicji lichwy, gdyż każdy stan samodzielnie ustala, czy i kiedy zawarcie umowy, w której zastrzegane są odsetki, może być uznane za lichwiarskie. W Polsce jednolitą definicję lichwy wypracował Sąd Najwyższy, definiując, że „lichwą jest zastrzeżenie wysokich odsetek przysparzających nadmiernych w danych stosunkach i nieusprawiedliwionych zysków osobom dysponującym kapitałem obrotowym, a prowadzących do niewypłacalności dłużników”⁷. Analizując pojęcie lichwy w prawie polskim i amerykańskim, można dojść do przekonania, że wspólnym dla nich elementem

² A. Sołoma, *The usury in contemporary Polish law and usury law regulations in some market economy countries*, „Ekonomia i Prawo. Economics and Law” 2006, Vol. 2, No. 1, DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/EiP.2006.016>.

³ Zob. E.H. Sutherland, *White-collar criminality*, „American Sociological Review” 1941, Vol. 5, No. 1, DOI: <http://dx.doi.org/10.2307/2083937>.

⁴ K. Buczkowski, M. Wojtaszek, *Lichwa pieniężna – zagadnienia cywilnoprawne*, „Przegląd Prawa Handlowego” 1999, nr 8, s. 36–45.

⁵ *Usury*, [w:] *Funk & Wagnalls New Encyclopedia*, New York 1990, s. 373.

⁶ *Usury*, [w:] *The Encyclopedia Americana*, Nowy Jork – Chicago – Washington 1957, s. 608.

⁷ Wyrok SN z dnia 27 lipca 2000 r., IV CKN 85/00, OSP 2001/3/48.

jest karalność zachowań o charakterze lichwiarskim oraz ocena, że nałożenie na drugą stronę umowy obowiązku świadczenia niewspółmiernego ze świadczeniem wzajemnym jest czynem godzącym w prawa majątkowe.

W związku z uznaniem na gruncie prawa polskiego i amerykańskiego lichwy za czyn społecznie szkodliwy, godzący w prawa majątkowe, autorzy niniejszego artykułu podejmują się próby przedstawienia tematyki związanej z traktowaniem tego zjawiska na gruncie prawa karnego Polski i Stanów Zjednoczonych. Posługując się analizą dostępnej literatury i orzecznictwa, postarają się stwierdzić, czy istnieje szansa na recepcję niektórych założeń amerykańskiego systemu na grunt polskiego prawa.

ZJAWISKO LICHWY – PERSPEKTYWA POLSKA

Pojęcie lichwy w języku polskim od dawna rozumiane jest dość jednoznacznie. Potocznie lichwa oznacza „pożyczanie pieniędzy na bardzo wysoki procent i osiągnięcie z tego tytułu dużych korzyści”⁸. Terminem tym oznacza się też „wygórowany procent, jak i odsetki od pożyczonej sumy”⁹. Lichwa jest zjawiskiem społecznie niepożądanym i jako taka stanowi materię uregulowaną zarówno na gruncie prawa cywilnego, ze względu na jej związek z umowami o charakterze cywilnoprawnym, jak i prawa karnego, przez godzenie w dobra chronione prawem (m.in. zasadę uczciwego obrotu). W prawie cywilnym i karnym treść pojęcia lichwy jest znacznie szersza niż ta, która została wypracowana w języku potocznym. Obejmuje bowiem każde z dwustronnych zobowiązań prywatnoprawnych i osiągnięcie tą drogą zysku bądź korzyści, które są niedozwolone przez prawo.

W prawie cywilnym zjawisko lichwy po części reguluje art. 388 k.c., gdzie zostało usankcjonowane niemoralne zachowanie się kontrahenta, który w zamian za swoje świadczenie przyjmuje bądź zastrzega dla siebie lub dla osoby trzeciej świadczenie rażąco przewyższające wartość świadczenia drugiej strony umowy¹⁰.

Odpowiedzialność karną za przestępstwo lichwy reguluje natomiast art. 304 k.k., gdzie wskazano: „Kto, wyzyskując przymusowe położenie innej osoby fizycznej, prawnej albo jednostki organizacyjnej niemającej osobowości prawnej, zawiera z nią umowę, nakładając na nią obowiązek świadczenia niewspółmiernego ze świadczeniem wzajemnym, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3”¹¹. Można przy tym zauważyć, że polski Kodeks karny nie nazywa wprost lichwą udzielania pożyczek na wysoki procent. Lichwa jest pojęciem potocznym, które

⁸ *Lichwa*, [w:] *Mały słownik języka polskiego*, red. E. Sobol, Warszawa 1985, s. 390.

⁹ *Lichwa*, <http://sjp.pl/lichwa> [dostęp: 25.03.2017].

¹⁰ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 459).

¹¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 1137).

zostało wypracowane na przestrzeni wieków w powszechnym obrocie gospodarczym, ułatwiającym określenie m.in. obywatelowi nieobeznanemu z terminologią prawną, które z zachowań stanowi czyn niezgodny z obowiązującym prawem. Ponadto warto zauważyć, że prawo karne w celu ustalenia, jakie zachowanie stanowi przestępstwo karalnej lichwy, odwołuje się do prawa pozytywnego, określającego przesłanki, których spełnienie spowoduje, że zysk osiągniany na podstawie umowy o charakterze cywilnoprawnym staje się zabroniony przez ustawę. Dochodzi tutaj do zjawiska nierozzerwalnego związku między prawem prywatnym a prawem publicznym, które stanowią łącznie skuteczny instrument reakcji na zachowania społecznie niepożądane oraz w skuteczny sposób zabezpieczają obrót gospodarczy i uczestników obrotu przed wyzyskiem. Zastosowanie przepisów prawa cywilnego skutkuje tym, że umowa, która ma charakter lichwiarski, może w trybie art. 388 § 1 k.c. zostać uznana za nieważną. Możemy powiedzieć, że sankcją za stworzenie umowy zawierającej niezgodne z dobrymi obyczajami zapisy może być to, że umowa ta w ogóle nie będzie rodziła żadnych skutków prawnych w obrocie.

Trzeba przypomnieć, że zastosowanie przepisów prawa cywilnego jako reakcji na działanie nieuczciwego kontrahenta nie wyklucza stosowania przepisów prawa karnego. Prawo karne może stanowić dodatkową sankcję dla nieuczciwego kontrahenta za działania niezgodne z praktyką obrotu gospodarczego.

Znamiona przestępstwa z art. 304 k.k.

Zachowanie sprawcy przestępstwa określonego w art. 304 k.k. polega na zawarciu tzw. umowy lichwiarskiej, tzn. takiej, która nakłada na drugą stronę umowy obowiązek świadczenia niewspółmiernego ze świadczeniem wzajemnym (tj. ze świadczeniem sprawcy)¹². W związku z tym można dojść do wniosku, że lichwa dotyczy umów dwustronnie zobowiązujących, przy czym rodzaj umowy nie ma znaczenia – może być to zarówno umowa nazwana, jak i nienazwana¹³. Świadczenie obu stron może mieć różnorodny charakter, polegać na wydaniu lub wykonaniu określonego świadczenia majątkowego albo wiązać się z podjęciem przez dany podmiot określonej aktywności czy być związanym ze znoszeniem określonego stanu. Świadczenie nie musi mieć zatem wyłącznie charakteru pieniężnego, ale może wiązać się np. z wydaniem towaru czy świadczeniem usług. Jako charakterystyczny przykład umowy o charakterze lichwiarskim wskazuje się umowę pożyczki, w której zastrzeżone są dla pożyczkodawcy odsetki o wysokości przekraczającej granice wyznaczone przez prawo cywilne oraz zasady uczciwego obrotu. Należy przy tym wskazać, że w 2005 r. do Kodeksu cywilnego została wprowadzona

¹² J. Majewski, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 3: *Komentarz do art. 278–363*, red. A. Zoll, Warszawa 2016.

¹³ P. Kozłowska-Kalisz, A. Szczekała, *Przestępstwo lichwy w świetle badań empirycznych*, „Prawo w Działaniu” 2014, nr 18, s. 63.

instytucja odsetek maksymalnych, która pomaga w określeniu, czy dana umowa jest lichwiarska¹⁴. W rezultacie tej zmiany w obecnym stanie prawnym nie może zostać uznana za lichwiarską umowa zastrzegająca odsetki nieprzekraczające odsetek maksymalnych, tj. nieprzekraczających w stosunku rocznym dwukrotności odsetek ustawowych (art. 359 § 2¹ k.c.).

Jak już wyżej wskazano, dla realizacji znamion typu czynu zabronionego określonego w art. 304 k.k. potrzebne jest to, aby sprawca zawarł z inną osobą umowę nakładającą na tę osobę świadczenie niewspółmierne ze świadczeniem wzajemnym. Ustawa w tym zakresie nie określa ani kwotowo, ani procentowo stosunku wzajemnych świadczeń, w związku z czym niewspółmierność trzeba oceniać według stosunków gospodarczych, które istniały w momencie, kiedy zawierana była umowa, opierając się w głównej mierze na zasadach i praktykach uczciwego obrotu¹⁵. Takie określenie znamienia niewspółmiernego świadczenia w ramach omawianego typu może okazać się problematyczne, gdyż zakłada konieczność każdorazowego porównywania świadczeń obu stron, które są zastrzeżone w umowie¹⁶. Dlatego można dojść do konkluzji, że w przypadku braku uściślenia w przepisie ustawy karnej procentowego czy kwotowego charakteru świadczenia niewspółmiernego może dojść do sytuacji, gdy określenie, czy takie świadczenie ma charakter niewspółmierny, będzie niezwykle trudne. Dodatkowo może to doprowadzić do tego, że część umów zawierających wątpliwe zapisy w ogóle nie będzie brana pod uwagę przez organy ścigania, ponieważ na pierwszy rzut oka nie będzie widać, że świadczenie, do którego została zobowiązana druga strona, jest niewspółmierne, a w konsekwencji taka umowa nie stanie się przedmiotem zainteresowania prawa karnego. Oznacza to, że o świadczeniu niewspółmiernym ze świadczeniem wzajemnym można mówić praktycznie tylko wtedy, jeśli porównanie obu świadczeń wskazuje na pierwszy rzut oka, że została między nimi przekroczona dopuszczalna w obrocie dysproporcja, tj. dochodzi do takiej sytuacji, gdy świadczenie, które zobowiązuje się spełnić jedna strona umowy, nie daje się porównać ze świadczeniem drugiej strony.

Niewspółmierność świadczenia nie jest przesłanką wystarczającą dla uznania czynu za zabroniony na gruncie ustawy karnej. Dla realizacji znamion typu czynu zabronionego bardzo ważne jest, aby sprawca przestępstwa wykorzystał przymusowe położenie podmiotu, z którym zawarł umowę nakładającą niewspółmierne świadczenie. Przymusowe położenie sprawia, że sytuacja dla podmiotu jest tak niekorzystna, czy wręcz grożąca powstaniem wielkiej dolegliwości, że aby przeciwdziałać negatywnym skutkom swojego położenia, podmiot ten jest w stanie

¹⁴ Ustawa z dnia 7 lipca 2005 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2005 r., nr 157, poz. 1316).

¹⁵ O. Górniok, *Prawo gospodarcze. Komentarz*, Toruń 1997, s. 80.

¹⁶ P. Kozłowska-Kalisz, A. Szczekala, *op. cit.*, s. 64.

przyjąć na siebie takie zobowiązanie, które jest niewspółmiernie większe od świadczeń wzajemnych innej osoby¹⁷. Istotą przymusowego położenia jest konieczność polegająca na charakterystycznym przymusie uzyskania świadczenia mającego tę sytuację poprawić oraz to, że brak jest innej możliwości odwrócenia niekorzystnej sytuacji w inny sposób¹⁸. Pokrzywdzony w danych okolicznościach nie ma innego wyjścia, musi zawrzeć niekorzystną dla siebie umowę¹⁹. Należy uznać, że w normalnych okolicznościach pokrzywdzony nie dopuściłby do zawarcia umowy, która nakłada na niego świadczenie niewspółmierne do świadczenia kontrahenta, z którym zawiera on umowę. W rezultacie, jeśli podmiot, który zawiera umowę nakładającą na niego świadczenie niewspółmierne, ma chociażby potencjalną możliwość innego wyjścia z niekorzystnego dla niego położenia niż zawarcie tej umowy, trzeba przyjąć, że podmiot ten nie znajduje się w przymusowym położeniu, co w konsekwencji prowadzi do tego, że nie dojdzie do realizacji znamion z art. 304 k.k. Takie określenie przymusowości położenia może być problematyczne i prowadzić do wykluczenia z zakresu penalizacji zachowań, które są społecznie niepożądane, z powodu potencjalnej możliwości wyjścia podmiotu z sytuacji dla niego niekorzystnej w inny sposób niż zawarcie umowy o charakterze lichwiarskim, nawet jeśli ta osoba nie jest świadoma, że ma inne wyjście z sytuacji. Co więcej, przymusowe położenie ma charakter obiektywny, w związku z czym przyczyny powstania przymusowego położenia są prawnie indyferentne dla realizacji znamion typu czynu zabronionego²⁰. Nieistotne jest również subiektywne przekonanie wyzyskiwanego o istnieniu przymusowego położenia²¹.

Przestępstwo określone w art. 304 k.k. jest przestępstwem formalnym. Zostaje ono popełnione w momencie zawarcia umowy z wyzyskiwanym podmiotem. Nie ma znaczenia, czy doszło do wykonania umowy czy też nie oraz czy sprawca uzyskał z tytułu zawarcia umowy jakąkolwiek korzyść²². Przestępstwo lichwy może być popełnione wyłącznie w zamiarze bezpośrednim. Sprawca, zawierając umowę lichwiarską, celowo wyzyskuje przymusowe położenie pokrzywdzonego. Sprawca musi mieć świadomość tego, że pokrzywdzony znajduje się w takiej sytuacji oraz tego, że to położenie zostało przez niego wykorzystane, w przeciwnym wypadku

¹⁷ Wyrok SA w Warszawie z dnia 8 czerwca 2016 r., II AKa 128/16, LEX nr 2171218.

¹⁸ Postanowienie SN z dnia 31 października 1966 r., Rw 904/66, OSNKW 1967, nr 1, poz. 6; wyrok SN z dnia 27 marca 2014 r., V KK 332/13, OSNKW 2014, nr 11, poz. 83; wyrok SA w Katowicach z dnia 28 sierpnia 2014 r., II AKa 240/14, LEX nr 1509004.

¹⁹ Wyrok SN z dnia 16 maja 1935 r., III K 331/35, OSN(K) 1936, nr 1, poz. 8; wyrok SN z dnia 5 stycznia 1938 r., II K 1438/37, OSN(K) 1938, nr 6, poz. 155. Zob. odwołujący się do nich wyrok SN z dnia 27 marca 2014 r., V KK 332/13, OSNKW 2014, nr 11, poz. 83.

²⁰ Postanowienie SN z dnia 31 października 1966 r., Rw 904/66, OSNKW 1967, nr 1, poz. 6.

²¹ Wyrok SN z dnia 5 stycznia 1938 r., II K 1438/37, OSN(K) 1938, nr 6, poz. 155.

²² J. Majewski, *op. cit.*, s. 18.

nie może być mowy o lichwie²³. Poza tym w celu osiągnięcia zysku bądź korzyści chce on zawrzeć umowę nakładającą na pokrzywdzonego obowiązek świadczenia niewspółmiernego ze świadczeniem wzajemnym. Konieczne zatem będzie określenie, jakiego rodzaju zamiar towarzyszył podmiotowi dopuszczającemu się wyzyskania przymusowego położenia swojego kontrahenta, gdyż odpowiedzialności karnej podlegać będzie jedynie sprawca pozostający w zamiarze bezpośrednim²⁴.

Podsumowując, należy stwierdzić, że aby doszło do popełnienia przestępstwa lichwy w Polsce, musi zostać spełniony szereg ustawowych przesłanek zawartych w art. 304 k.k. Brak realizacji jakiegokolwiek znamienia sprawi, że nieuczciwy kontrahent nie poniesie odpowiedzialności karnej. Niejednoznaczne określenie przesłanek niewspółmierności świadczenia oraz przymusowego położenia na gruncie Kodeksu karnego może spowodować, że spod zakresu ochrony tego przepisu zostaną wyjęci ci uczestnicy obrotu gospodarczego, którzy zasługują na ochronę gwarantowaną przez normy prawa karnego. Może to oznaczać, że ochronę przed nieuczciwymi praktykami zagwarantuje tylko prawo cywilne, a prawo karne nie będzie istotnym elementem zwalczania nieuczciwych praktyk na gruncie obrotu gospodarczego.

PRZESTĘPSTWO LICHWY W STANACH ZJEDNOCZONYCH

Lichwa została spenalizowana niemal na całym świecie. W USA typ czynu zabronionego lichwy nie został skodyfikowany na poziomie federalnym. Ustawodawca federalny milcząco powierzył możliwość ukształtowania polityki karnej wobec lichwy ustawodawcy stanowemu. W konsekwencji takiego założenia uregulowania w poszczególnych stanach są zróżnicowane²⁵. Zważywszy na powyższe, na gruncie ustawodawstwa amerykańskiego można wyróżnić regulacje dotyczące karalnej lichwy noszące znamiona przestępstwa lub wykroczenia, penalizujące nakładanie na drugą stronę świadczenia niewspółmiernego względem świadczenia wzajemnego lub zawodowe trudnienie się zawieraniem tego typu umów.

Przedstawiciele literatury prawa amerykańskiego utrzymują, że zasadniczym celem wprowadzenia reakcji prawnokarnej skierowanej przeciw lichwie na gruncie amerykańskiego prawa była ochrona nieostrożnego pożyczkobiorcy oraz takiego, który nie jest zbyt zorientowany w systemie prawnym, przed pułapką zawiąza-

²³ Wyrok SN z dnia 28 stycznia 2010 r., III KK 260/09, LEX nr 570148.

²⁴ K. Buczkowski, *Przestępstwo lichwy w kodeksie karnym – przyszłość i teraźniejszość*, „Państwo i Prawo” 1999, z. 7.

²⁵ A. Sołoma, *op. cit.*, s. 295.

nia zobowiązania do niewspółmiernie wysokiego świadczenia²⁶. Prawo karne ma więc zagwarantować skuteczną ochronę podmiotu przed skrupowaniem umową zobowiązującą do tak wygórowanego świadczenia, na jakie w normalnej sytuacji motywacyjnej ów podmiot by nie przystał.

Współczesne pojmowanie lichwy w społeczeństwie amerykańskim

Przed przejściem do analizy lichwy na gruncie ustawodawstw stanowych konieczne jest ustalenie, co współczesne amerykańskie społeczeństwo rozumie pod pojęciem *usury* (lichwa), z którym można spotkać się w większości przypadków regulacji odnoszących się do lichwy (np. w stanach Kolorado, Floryda, Hawaje czy Massachusetts). Ustalenie literalnej wykładni terminu pozwoli na zrozumienie, w jaki sposób należy odczytywać pojawiające się na gruncie amerykańskiego prawodawstwa pojęcie *usury*.

W pierwszej kolejności trzeba odnieść się do słownika języka angielskiego, gdzie wskazano, że termin *usury* oznacza czynność lub praktykę pożyczania pieniędzy na nieracjonalnie wysokie oprocentowanie²⁷. W dalszej części definicji stwierdzono, iż powyższemu słowu przypisywane jest jeszcze jedno, aczkolwiek już archaiczne, znaczenie. Mianowicie zgodnie z drugim znaczeniem pojęcie *usury* definiowano jako oprocentowanie na nieracjonalnie wysokim poziomie²⁸. Różnica między dawnym a obecnym znaczeniem powyższego terminu nie jest trudna do uchwycenia i prowadzi do wniosku, że aktualnie posiada on znaczenie zdecydowanie węższe niż dawniej. Pojęcie to zostało podobnie zdefiniowane na gruncie słownika Cambridge, gdzie uznano, że należy przez nie rozumieć czynność pożyczania komuś pieniędzy z uzgodnieniem, że zwróci sporo większą sumę²⁹.

Powyższe próby definiowania mogą spotkać się z krytyką z tej racji, iż są to słowniki odnoszące się do języka angielskiego badanego na terytorium Wielkiej Brytanii. Niemniej należy zważyć na fakt, iż słownik anglo-amerykański Cambridge, odnoszący się do języka angielskiego używanego powszechnie w Stanach Zjednoczonych, wyjaśnia, iż znaczenia tych słów (w odniesieniu do definicji podanej w słowniku języka angielskiego Cambridge) są takie same³⁰.

²⁶ Por. J. Stein, *Confusory Unraveled: New York Lenders Face Usury Risks in Atypical or Small Transactions*, "New York Law Journal" 2001, No. 7–8, s. 25.

²⁷ "The action or practice of lending money at unreasonably high rates of interest". Zob. *Usury*, <https://en.oxforddictionaries.com/definition/usury> [dostęp: 25.03.2017].

²⁸ "Interest at unreasonably high rates". Zob. *ibidem*.

²⁹ "The activity of lending someone money with the agreement that they will pay back a very much larger amount of money later". Hasło: *Usury*, <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/usury> [dostęp: 25.03.2017].

³⁰ *Ibidem*.

Regulacja lichwy na gruncie prawa stanowego

Poszczególnymi regulacjami stanowymi dotyczącymi lichwy kierują pewne założenia leżące u ich podstaw. Niektóre z nich posiadają elementy wspólne z regulacją zawartą w art. 304 k.k. W tym miejscu zostaną one pominięte, aby wyszczególnić kwestie niezajdujące zastosowania w polskiej polityce karnej. Pośród założeń występujących w poszczególnych amerykańskich ustawach, a stanowiących równocześnie odstępstwo od zasad kierujących polską regulacją przestępstwa lichwy, trzeba wyróżnić:

- wprowadzenie ostrej granicy przeświadczającej o braku współmierności świadczenia względem świadczenia wzajemnego (np. Kolorado, Floryda, New Jersey),
- wprowadzenie przepołowionego typu czynu zabronionego lichwy (w szczególności Floryda),
- poświęcenie szczególnej uwagi zawodowemu trudnieniu się działalnością lichwiarską (np. New Jersey, Utah),
- dążenie do depenalizacji lichwy.

Ustalenie ostrych granic przeświadczających o braku współmierności świadczenia względem świadczenia wzajemnego w ustawodawstwie niektórych stanów zostało oparte o liczbowe określenie odsetek maksymalnych. Niektóre z typów czynów zabronionych dotyczących lichwy, ustalając „ostrą” granicę maksymalnej wysokości odsetek, nie posługują się określeniem liczbowym, lecz używają pojęcia „według stopy wyższej niż dopuszczalna przez prawo” (np. Hawaje). Niewątpliwie należy przez to rozumieć maksymalne stopy odsetek dopuszczone w obrocie przez prawo cywilne.

Liczbowe określenie odsetek maksymalnych jest widoczne zwłaszcza na przykładzie punktu 18-15-104 ust. 1 Kodeksu kryminalnego stanu Kolorado³¹. Wwołanym przepisie postanowiono, iż osoba, która umyślnie nalicza, pobiera lub otrzymuje pieniądze lub inne mienie jako koszty finansowe kredytu, w przypadku gdy naliczenie przekracza rocznie 45% albo ekwiwalent tej wartości w dłuższym lub krótszym okresie, popełnia przestępstwo karalnej lichwy stanowiące przestępstwo 6. klasy³². Ostrość zakresu w zaprezentowanym przykładzie sprowadza się do uznania, że zachowanie polegające na udzieleniu pożyczki i naliczeniu od niej odsetek w kwocie przynoszącej rocznie 45% wartości świadczenia pożyczkodawcy jest karalną lichwą (oczywiście przy założeniu, że pozostałe przesłanki odpowiedzialności karnej zostałyby spełnione).

³¹ The Colorado Revised Statutes. Title 18. Criminal Code, www.codot.gov [dostęp: 25.03.2017].

³² “Any person who knowingly charges, takes, or receives any money or other property as a loan finance charge where the charge exceeds an annual percentage rate of forty-five percent or the equivalent for a longer or shorter period commits the crime of criminal usury, which is a class 6 felony”.

Ustawowe określenie górnej granicy możliwych do zastrzeżenia odsetek kształtuje się na różnym poziomie w zależności od stanu. Nie sposób przy tym wskazać, czym kierował się każdy z ustawodawców stanowych przy ustalaniu wysokości odsetek na konkretnym pałapie. Przykładowo we wspomnianym stanie Kolorado wysokość ta wynosi więcej niż 45% w skali roku; na Florydzie penalizowana jest lichwa w postaci odsetek, których wysokość opiewa na 45% i więcej; w Georgii jest to 5% i więcej w skali miesiąca; w Massachusetts – 20% i więcej w skali roku. Przytoczone przykłady obrazują, że między wartościami nie ma żadnej zależności logicznej.

Przepełnienie typu czynu zabronionego polega na uznaniu takiego czynu w pewnych okolicznościach za wykroczenie, a w innych – za przestępstwo³³. Okoliczności te mogą być uzależnione np. od wartości mienia (w przypadku kradzieży). Typ czynu zabronionego można uznać za przepełniony tylko wtedy, kiedy posiada swoje odpowiedniki jednocześnie na gruncie prawa wykroczeń i prawa karnego. Typy przepełnione nie mogą pozostawać ze sobą w zbiegu.

Przypadek przepełnienia przestępstwa lichwy występuje w ustawodawstwie karno-gospodarczym Florydy. W art. 687.071 pkt 2 zostało uregulowane, iż zastrzeżenie odsetek w wysokości przekraczającej 25% rocznie, lecz nie większych niż 45% rocznie, stanowi wykroczenie (*misdemeanor*)³⁴. Z kolei w pkt 3 powołanego artykułu uznano, że zastrzeżenie odsetek w wysokości przekraczającej 45% rocznie stanowi przestępstwo (*felony*). Tytułem przykładu zastrzeżenie w umowie odsetek w wysokości 45% będzie wykroczeniem, przestępstwem zaś będzie zastrzeżenie odsetek w wysokości 45,01%.

Przepełnienie typu czynu zabronionego lichwy, co wyraźnie pokazał powyższy przykład z Florydy, spotyka się z problemem paradoksu opłacalności. Potencjalny sprawca przestępstwa mógłby ustalić wysokość odsetek na pałapie zbliżonym do 45%, przez co wprawdzie popełniłby wykroczenie, jednak sankcje za jego popełnienie byłyby mniej dolegliwe niż za popełnienie przestępstwa.

Niektóre z typów czynów zabronionych na gruncie ustawodawstwa stanowego poświęcają wiele uwagi zawodowemu trudnieniu się działalnością lichwiarską. Przykładem takiego uregulowania jest art. 76-6-520 w stanie Utah, w świetle którego osoba jest winna karalnej lichwy, kiedy sprawca umyślnie w sposób bezpośredni lub pośredni finansuje działalność gospodarczą polegającą na zawieraniu umowy pożyczki na stopę wyższą od tej, która została dopuszczona przez prawo³⁵.

³³ M. Bojarski, *W sprawie ostatecznego uregulowania kwestii tzw. czynów przepełnionych*, [w:] *Państwo prawa i prawo karne. Księga Jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla*, red. P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, t. 2, Warszawa 2012.

³⁴ The Florida Statutes. Title XXXIX. Commercial Relations, www.flsenate.gov [dostęp: 25.03.2017].

³⁵ The Utah Code. Title 76. Utah Criminal Code, <https://le.utah.gov> [dostęp: 25.03.2017].

Podobna regulacja występuje w New Jersey, gdzie w pkt 2C:21-19 lit b. winnym karalnej lichwy jest ten, kto umyślnie angażuje się w działalność gospodarczą polegającą na pożyczaniu pieniędzy lub mienia na stopę wyższą od dopuszczonej przez prawo³⁶. Należy zwrócić uwagę, że przytoczone regulacje kładą nacisk na inny aspekt życia gospodarczego niż pozostałe. Dzieje się tak, ponieważ w takim przypadku penalizuje się nie jeden czyn polegający na nałożeniu na pożyczkobiorcę określonego rodzaju świadczenia, lecz kompleks czynów składających się na otwarcie, finansowanie czy też prowadzenie działalności gospodarczej, w której zakres wchodzi pożyczanie pieniędzy lub mienia na stopę wyższą od dopuszczalnej przez prawo. W konsekwencji przedmiotem ochrony takiej regulacji staje się bardziej bezpieczeństwo obrotu gospodarczego niż ochrona drugiej strony umowy noszącej znamiona lichwy.

Ostatnim z dostrzeżonych przez autorów niniejszego opracowania założeń, którym kierują się ustawodawcy, jest depenalizacja przestępstwa lichwy. W poszczególnych stanach przyjmuje ona różne postaci: albo lichwa nie jest w ogóle traktowana jako przestępstwo lub wykroczenie (depenalizacja całkowita), albo stanowi jedynie wykroczenie (depenalizacja częściowa).

Dążenie do depenalizacji lichwy zdaje się wynikać z ogólnej tendencji do deregulacji maksymalnego poziomu oprocentowania. A. Sołoma twierdzi w tym przedmiocie, że „już na początku lat 80. wiele stanów zniosło ograniczenia co do maksymalnego poziomu oprocentowania”³⁷.

MOŻLIWOŚĆ RECEPCJI WYBRANYCH ZAŁOŻEŃ SYSTEMU AMERYKAŃSKIEGO NA GRUNT POLSKIEGO SYSTEMU PRAWA KARNEGO

W regulacjach stanowych występują pewne założenia, które można by było spróbować wprowadzić na grunt polskiego prawa karnego. W ocenie autorów niniejszego tekstu tego typu założeniem występującym w warunkach prawa stanowego jest precyzyjne określenie granicy, której przekroczenie upoważnia sąd do stwierdzenia, że dana czynność nosi znamiona lichwy. Formuła nowego brzmienia art. 304 k.k. mogłaby przedstawiać się następująco: „Kto, wyzyskując przymusowe położenie innej osoby fizycznej, prawnej albo jednostki organizacyjnej niemającej osobowości prawnej, zawiera z nią umowę, nakładając na nią obowiązek świadczenia, którego wartość przekracza o 20% świadczenie wzajemne, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3”.

³⁶ The New Jersey Code of Criminal Justice, www.nj.gov [dostęp: 25.03.2017].

³⁷ A. Sołoma, *op. cit.*, s. 295.

Ustalenie wysokości odsetek maksymalnych należałoby powiązać i uzależnić od regulacji odsetek maksymalnych zawartej na gruncie art. 359 k.c. Takie powiązanie zapewniłoby systemowi prawa wewnętrzną spójność, zaś społeczeństwu dałoby pewność co do obowiązującej wysokości odsetek. Przy tym niekoniecznie granicą penalizacji musiałaby być granica oznaczona w prawie cywilnym jako odsetki maksymalne.

Należy podnieść, że uregulowanie tego typu po części rozwiązałoby problem oceny niewspółmierności świadczenia. W obecnej literaturze przedmiotu i orzecznictwie wskazywane jest bowiem, iż nie każde zastrzeżenie odsetek przekraczających odsetki maksymalne ustalone w Kodeksie cywilnym należy uznać za świadczenie niewspółmierne ze świadczeniem wzajemnym. Zdaniem J. Majewskiego będzie tak wówczas, gdy umówiona wysokość odsetek znacznie przewyższa wysokość odsetek maksymalnych. W ocenie tego autora to wymaganie spełnia zastrzeżenie odsetek w wysokości 30–50% w stosunku miesięcznym na warunkach niewysokiej inflacji³⁸. M. Kulik wskazuje z kolei, że niekorzystność umowy wyraża się w uzyskaniu przez sprawcę nadmiernego zysku niewynikającego z zasad słuszności i nieuzasadnionego treścią zawartej umowy³⁹.

Powyższe twierdzenia prowadzą do wniosku, że w chwili obecnej nie ma faktycznie ustalonego limitu, po przekroczeniu którego świadczenie staje się niewspółmierne względem świadczenia wzajemnego. Ocena limitu następuje w konkretnej sprawie na podstawie odwołania się do nieostrych przesłanek „zasad słuszności” oraz „uzasadnienia treścią zawartej umowy”. Z tych powodów ustalenie ostrej granicy, po przekroczeniu której nastąpiłaby penalizacja czynu, byłoby wskazane chociażby z punktu widzenia zasady *nullum crimen sine lege certa*⁴⁰.

Należy zauważyć, że zagrożeniem dla stosowania powyższego założenia mogłoby być zjawisko inflacji, a w szczególności hiperinflacji. Niemniej w prawie cywilnym istnieją regulacje pozwalające wyeliminować tego typu ryzyko.

Ponadto interesującym i być może skutecznym zabiegiem mogłoby być przepełnienie czynu zabronionego lichwy. Zagrożeniem dla tego typu zmian pozostawałby wówczas wspomniany już problem paradoksu opłacalności.

Przepełnienie typu czynu zabronionego lichwy powinno się wiązać ze wspomnianym już ostrym wyznaczeniem granic świadczących o niewspółmierności świadczenia. Świadczenie z nasiloną cechą niewspółmierności stanowiłoby przestępstwo, zaś z mniejszym nasileniem tej cechy – wykroczenie.

³⁸ J. Majewski, *op. cit.* Por. wyrok SN z dnia 5 marca 2008 r., V KK 343/07, „Biuletyn Prawa Karnego” 2008 (19 sierpnia).

³⁹ M. Kulik, [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. M. Mozgawa, Warszawa 2016.

⁴⁰ O obowiązku precyzyjnego i ścisłego formułowania zakazu albo nakazu obwarowanego sankcją karną (według zasady *nullum crimen sine lege certa*) wielokrotnie przypominał Trybunał Konstytucyjny. Zob. m.in. wyrok TK z dnia 12 września 2005 r., SK 13/05 (Dz.U. z 2005 r., nr 186, poz. 1566).

Na grunt Kodeksu karnego należałoby wówczas wprowadzić następujący typ czynu zabronionego: „Kto, wyzyskując przymusowe położenie innej osoby fizycznej, prawnej albo jednostki organizacyjnej niemającej osobowości prawnej, zawiera z nią umowę, nakładając na nią obowiązek świadczenia, którego wartość przekracza o 50% świadczenie wzajemne, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3”. Natomiast na grunt Kodeksu wykroczeń należałoby wtedy wprowadzić następujący typ czynu zabronionego: „Kto, wyzyskując przymusowe położenie innej osoby fizycznej, prawnej albo jednostki organizacyjnej niemającej osobowości prawnej, zawiera z nią umowę, nakładając na nią obowiązek świadczenia, którego wartość przekracza o 20% świadczenie wzajemne, podlega karze grzywny”.

Wydaje się, że wysokie zagrożenie karą wskazane w art. 304 k.k. nie spowoduje, iż społeczeństwo polskie zdecyduje się na karalność zawodowej działalności lichwiarskiej. Penalizacja zawodowej działalności lichwiarskiej zdaje się bowiem być krokiem wstecz względem regulacji wynikającej z polskiego Kodeksu karnego, ponieważ na gruncie art. 304 k.k. penalizowany jest każdy czyn noszący takie znamiona. W wyniku penalizacji zawodowej działalności lichwiarskiej karalny byłby dopiero kompleks czynów pozostający w związku z działalnością przedsiębiorstwa. Typ ten mógłby nosić charakter kwalifikowany w stosunku do obecnego brzmienia art. 304 k.k. Przykładowy typ takiego czynu przedstawiałby się w następujący sposób: „§ 1. Kto, wyzyskując przymusowe położenie innej osoby fizycznej, prawnej albo jednostki organizacyjnej niemającej osobowości prawnej, zawiera z nią umowę, nakładając na nią obowiązek świadczenia niewspółmiernego ze świadczeniem wzajemnym, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3. § 2. Kto organizuje, finansuje lub trudni się działalnością gospodarczą polegającą na zawieraniu umowy z inną osobą fizyczną, prawną albo jednostką organizacyjną niemającą osobowości prawnej, nakładając na nią obowiązek świadczenia niewspółmiernego ze świadczeniem wzajemnym przy wyzyskiwaniu przymusowego położenia tej osoby, podlega karze pozbawienia wolności do lat 5”.

BIBLIOGRAFIA

- Bojarski M., *W sprawie ostatecznego uregulowania kwestii tzw. czynów przepołowionych*, [w:] *Państwo prawa i prawo karne. Księga Jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla*, red. P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, t. 2, Warszawa 2012.
- Buczowski K., *Przestępstwo lichwy w kodeksie karnym – przeszłość i teraźniejszość*, „Państwo i Prawo” 1999, z. 7.
- Buczowski K., Wojtaszek M., *Lichwa pieniężna – zagadnienia cywilnoprawne*, „Przegląd Prawa Handlowego” 1999, nr 8.
- Ewertowski S., *Lichwa, potępiana forma chciwości*, „Studia Elbląskie” 2012, nr 13, http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Studia_Elblaskie/Studia_Elblaskie-r2012-t13/Studia_Elblaskie-r2012-t13-s363-380/Studia_Elblaskie-r2012-t13-s363-380.pdf [dostęp: 25.03.2017].

- Górniok O., *Prawo karne gospodarcze. Komentarz*, Toruń 1997.
- Kozłowska-Kalisz P., Szczekala A., *Przestępstwo lichwy w świetle badań empirycznych*, „Prawo w Działaniu” 2014, nr 18.
- Kulik M., [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. M. Mozgawa, Warszawa 2016.
- Lichwa*, <http://sjp.pl/lichwa> [dostęp: 25.03.2017].
- Lichwa*, [w:] *Mały słownik języka polskiego*, red. E. Sobol, Warszawa 1985.
- Majewski J., [w:] *Kodeks karny. Część szczególna, t. 3: Komentarz do art. 278–363*, red. A. Zoll, Warszawa 2016.
- Postanowienie SN z dnia 31 października 1966 r., Rw 904/66, OSNKW 1967, nr 1, poz. 6.
- Sołoma A., *The usury in contemporary Polish law and usury law regulations in some market economy countries*, „Ekonomia i Prawo. Economics and Law” 2006, Vol. 2, No. 1,
DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/EiP.2006.016>.
- Stein J., *Confusory Unraveled: New York Lenders Face Usury Risks in Atypical or Small Transactions*, “New York Law Journal” 2001, No. 7–8.
- Sutherland E.H., *White-collar criminality*, “American Sociological Review” 1941, Vol. 5, No. 1,
DOI: <http://dx.doi.org/10.2307/2083937>.
- The Colorado Revised Statutes. Title 18. Criminal Code, www.codot.gov [dostęp: 25.03.2017].
- The Florida Statutes. Title XXXIX. Commercial Relations, www.flsenate.gov [dostęp: 25.03.2017].
- The New Jersey Code of Criminal Justice, www.nj.gov [dostęp: 25.03.2017].
- The Utah Code. Title 76. Utah Criminal Code, <https://le.utah.gov> [dostęp: 25.03.2017].
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 459).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 1137).
- Ustawa z dnia 7 lipca 2005 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2005 r., nr 157, poz. 1316).
- Usury*, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/usury> [dostęp: 25.03.2017].
- Usury*, <https://en.oxforddictionaries.com/definition/usury> [dostęp: 25.03.2017].
- Usury*, [w:] *Funk & Wagnalls New Encyclopedia*, New York 1990.
- Usury*, [w:] *The Encyclopedia Americana*, Nowy Jork – Chicago – Washington 1957.
- Wyrok SA w Katowicach z dnia 28 sierpnia 2014 r., II AKa 240/14, LEX nr 1509004.
- Wyrok SA w Warszawie z dnia 8 czerwca 2016 r., II AKa 128/16, LEX nr 2171218.
- Wyrok SN z dnia 16 maja 1935 r., III K 331/35, OSN(K)1936, nr 1, poz. 8.
- Wyrok SN z dnia 5 stycznia 1938 r., II K 1438/37, OSN(K) 1938, nr 6, poz. 155.
- Wyrok SN z dnia 27 lipca 2000 r., IV CKN 85/00, OSP 2001/3/48.
- Wyrok SN z dnia 5 marca 2008 r., V KK 343/07, „Biuletyn Prawa Karnego” 2008 (19 sierpnia).
- Wyrok SN z dnia 28 stycznia 2010 r., III KK 260/09, LEX nr 570148.
- Wyrok SN z dnia 27 marca 2014 r., V KK 332/13, OSNKW 2014, nr 11, poz. 83.
- Wyrok TK z dnia 12 września 2005 r., SK 13/05 (Dz.U. z 2005 r., nr 186, poz. 1566).

SUMMARY

Contracts bearing the imprint of usury are the subject of interest to both Polish and American criminal law. Because of differentiation of these legal systems, this interest covers various aspects. The main aim of the article is to examine Polish and American legislation and to underline such assumptions from the United States criminal law system, which could be successfully transferred into the Polish criminal law.

Keywords: usury; Poland; The United States of America